

4.

Dansk Studehandel i 2den Halvdel af det 16de Aarhundrede.

Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 1 (1897)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_7rk_0001-PDF/hto_7rk_0001_97080.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=97080>

pdf genereret den : 28/5-2008

Smaastykker.

4.

Dansk Studehandel i 2den Halvdel af det 16de Aarhundrede.

Af Nina Bang f. Ellinger.

Der var blandt Danmarks Udførselsvarer i det 16de Aarh. ingen, der i Vigtighed naaede Studene. Regeringen kalder Handelen med dem „fast den største Handel, som bruges, hvormed der kan blive Pendinge i Riget“¹⁾, atter og atter dukker de frem i Recesser og Forordninger, Handelen med dem reguleres ved Forbud, og der indkommer Klager over disse Forbuds Overtrædelse. Det er hele Nationen, ligefra Kongen ned til Bonden, der er interesseret i Studedriften, ja, selv Digteren begejstres af den: Købmanden med sin Studeflok antager for ham Skikkelse af en Hærfører, der „med dobbelthornet Hær, tillands eller tilvands, bryder frem gennem fremmede Lande“²⁾. Det var først i det 16de Aarh., at Studehandelen blev dette Alfa og Omega i Danmarks Næringsliv og derved fremkaldte de talrige Bestemmelser baade om Opdrætningen og selve Handelen, der tillader os at danne os et Billede af Forholdene, men det var ogsaa i det 16de Aarh., at Danmarks bedste Marked, Nederlandene, ved Opstanden blev saa uroligt, at Baandene her hjemme et for et maatte løses for først atter at bindes, da man stod paa Tærskelen ind til det ny Aarhundrede eller allerede var traadt derind.

¹⁾ Secher: Corpus constitutionum (1578^{23/8}).

²⁾ Saml. til jysk Historie og Topografi I S. 224—25.

Studeopdrætningen gik saaledes for sig, at der vel lagdes en Del til paa Kronens Gaarde¹⁾ og vel ogsaa paa Adelsens, men at Tillægget dog hovedsagelig besørgetes af Bønderne. Studene blev da holdt paa Græs om Sommeren — Græsøxne, — om Vinteren paa Stald — Fodernød —, indtil de havde naaet den Alder, da de skulde fedes — Staldøxne —²⁾. Enten staldfodrede da Bonden, hvis han var Selvejer, selv en Vinter sine Stude, eller han solgte dem til Kongen, Adelsmanden eller Borgeren, der da besørgete Staldfodringen. Til Foder benyttedes vistnok i Regelen kun Hø; det nedenfor nævnte Lensregnskab, der opgiver en hel Del Korn, baade Hvede, Rug, Byg og Havre, anvendt til Heste, Svin, Fjerkræ og syge Køer, nævner intet anvendt til Øxne, og der var dog flere Hundrede Øxne til Fedning det Aar. Enkelte Ytringer viser dog ogsaa, at Korn eller maaske kun Halm har været brugt; da saaledes Forbuddet mod salt Køds Udførsel hæves 1590^{29/10}³⁾, begrundes det med, at „Kornet og Engene have meget slaget sig i nærverendes Aar“, og da Herluf Trolle (1558^{27/9}) udtrykker sin Forbavselse over, at der kun kan staldes faa Stude det Aar, skriver han: „thi det haver været en god Høst udi iaar, og de finge god Rug til [Ring] Kloster“⁴⁾.

Det var en almindelig Regel, der gjaldt for Studedefning, at man kun maatte fede sit eget Foder op. Ifølge Kristiern II's Lov 1522 Kap. 95⁵⁾ maatte man kun holde dem „ved egne Gaarde“, men 1524 bruges Udtrykket „ eget Foder“⁶⁾, dog udvidedes „ eget Foder“ for Kronens og Adelsens Vedkommende til ogsaa at betyde deres „Tjeneres“ Foder. Allerede Loven

¹⁾ Lensregnskab fra Frederiksborg og Kronborg 1582—83 (R. A.).

²⁾ L. Holst i Dansk Maanedsskrift 1866 S. 456. Baade „Fodernød“ og „Staldøxne“ er altsaa Kvæg, der holdes paa Stald, men Fodernød er de yngre Aargange, der kun faar saa meget Foder, at de kan opretholde Livet, Staldøxne fedes.

³⁾ Corp. const.

⁴⁾ Wad: Breve fra og til Herluf Trolle og Birgitte Gjøe I S. 3.

⁵⁾ Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love IV S. 49.

⁶⁾ Christensen: Agrarhist. Studier I S. 46.

1522 Kap. 95 stillede Kronen paa denne Fod overfor dens Bønder: ingen Bonde skulde staldfodre for Lensmanden, og hvis han gjorde det, og Studene døde¹⁾, skulde han ikke erstatte Skaden undtagen de, der skulde holde Fodernød. For Adelens Vedkommende viser det sig først i Recessen 1530, men da med stort Forbehold: det er kun de „Præster og Tjenere“, der fra gammel Tid er pligtige at holde Staldøxne, der fremdeles skal gøre det, andre ikke²⁾, men i Recessen 1547, ordret gentaget 1558, og senere er det blevet de Tjenere, som er pligtige at holde Fodernød, der nu skal holde Staldøxne. Der var altsaa her givet Kronen og Adelen en Udsigt til Stordrift, der faktisk berøvede Fæstebønderne Ret til Staldfodring³⁾.

Med Hensyn til Borgerne var der ikke i Recesserne nogen speciel Bestemmelse om „egget Foder“, dog ses det af

1) Der var sikkert stor Dødelighed blandt Kvæget; ifølge det ovennævnte Lensregnskab døde af 109 Studekalve 36, altsaa $\frac{1}{3}$, men Dødeligheden var nok mindre i de ældre Aargange, af Faar og Lam tilsammen døde mellem $\frac{1}{6}$ og $\frac{1}{7}$. Dødeligheden har vel nok været større blandt Bondernes Kvæg end blandt Kvæget paa Kronens Ladegaarde.

2) Gl. danske Love IV S. 143.

3) Fordringen opretholdtes dog ikke altid. Da saaledes Vendsyssels Bønder klagede over ny Paalæg med at holde Staldøxne og Fodernød, blev det paalagt den Kommission, der skulde høre deres Klager, at svare dem: Staldøxne eller Fodernød, men det første var frivilligt, det sidste tvungent, og da Kongen 1580 havde tilmageskiftet sig noget adeligt Fæstegods, blev det udtrykkelig beordret, at „Staldøxne“ i Jordebogen skulde rettes til „Fodernød“. Kancelliets Brevbøger 1556–60 S. 142. Jy. Tegn. 1580¹⁴/₃. Det hændte naturligvis, at Lensmanden gjorde Reglen gældende til egen Fordel; det var saaledes en af Klagerne mod Peder Oxe, at han som Lensmand havde staldet hos Præster og Bønder; da Præsterne i Musse Herred blev adspurgte desangaaende, svarede de, at det første Aar, han havde haft Befaling over dem, havde de paa hans Bøn og Begæring holdt, somme een, somme to Øxne for ham, men ikke siden. Wad: anf. Skr. I S. 41, Ryge: Peder Oxe S. 147.

et Brev til Ribe¹⁾ at være gældende Ret ogsaa for dem, og den Frihed, de fik ud herover, gik kun opad, ikke nedad: de kunde nok stalde paa Kronens og Adelsens Gaarde²⁾, men ikke hos Bønderne³⁾. En anden Forret havde Borgerne: de Stude, som Præster og Bønder selv staldede, maatte kun de opkøbe; Præster og Bønder kunde ikke selv udføre.

Naar Høsten var forbi eller lod sig overskue, begyndte da Opkøbet hos Bønderne, men med det Opsving, Studehandelen tog i det 16de Aarh., kom der let Svindel ind i Forretningen; det store Kapløb for at erhverve sig de magre Stude gjorde, at „Øxne fast opstige og blive dyre“. Lensmanden gjorde sit Bud, Adelsmanden sit, og ogsaa Borgere, Præster og formuende Bønder „udfor og omstrippede paa Landsbyerne“, ikke at tale om udenlandske Købmænd, der slet ikke maatte komme der; blev der endda magre Stude tilovers, drev Bønderne dem til Købstadmarked. Det hed i Recessen 1558 Kap. 34⁴⁾, at ingen Bonde skulde tvinges mod sin Vilje at sælge sine Varer til nogen, men langt udover Papiret gjaldt denne Ret ikke. Lensmanden kunde let faa Midler i Hænde til at tvinge Bonden; da nogle Lensmænd paa Sjælland 1562 skulde gøre Opkøb til lavest mulig Pris, skulde de optegne Sælgerens Navn og de af ham købte Øxnes Antal og Pris⁵⁾, og ganske betegnende og meget aabenhjertigt er i saa Henseende et Brev — fra 1623 — hvis Udstedelse Rigsraadet fraraadte⁶⁾, og som gaar ud paa ved at paabyde Indbrænding af et kronet C i de Øxne, som Kongen køber, at hindre, at andre gør Opkøb hos Bønderne under Skin af,

¹⁾ Corp. const. (1560 ¹⁶/₇).

²⁾ I det 17de Aarh. var det ligefrem tilladt, i det 16de gives der flere Exempler derpaa (Kanc. Brevb. 1556—60 S. 334, 1566—70 S. 245—46).

³⁾ Ribe maatte dog stalde hos Kronens og Kapitlets Tjenere i Hertugdømmerne. Kinch: Ribe Bys Historie II S. 823.

⁴⁾ Corp. const. I S. 29.

⁵⁾ Kanc. Br. 1561—65 S. 133.

⁶⁾ Kr. Erslev: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermodernes Historie I S. 365.

at det er til Kongen, „paa det forbemeldte vore og Kronens Bønder ikke skulle nødes eller tilholdes mod Recessen nogen deres Øxne mod deres Vilje at afhænde, eller og forbydes dennem at sælge hvo som helst dennem bedst ville betale, de og maa vide, hvilket det er som os til bedste dennem afhandles“¹⁾. At det dog tit kunde knibe for Lensmanden at skaffe magre Stude, idet de andre Købere kom ham i Forløbet, viser en Række Forbud mod Opkøb hos Kronens Bønder i forskellige Dele af Landet; i August 1573 forbødes Opkøb ude paa Landet hos Kronens Bønder paa Sjælland, et Forbud, der dog maatte gentages Juli 1574 og det i en strengere Form. Næste Aar var der atter Mangel, men i en anden Kant af Landet, og i Juni forbødes derfor Opkøb hos Bønderne i flere jyske Len, men denne Gang lokkes der dog ved Siden af Truslerne: Kongen vil give „ligesaa meget som en anden“, og de skal ikke tvinges til at sælge dem „for ringere end andre vil give“, men i Maj 1576 maa Forbuddet gentages²⁾. Disse stadig gentagne Forbud, der udstedes stedse tidligere paa Aaret — August, Juli, Juni, Maj —, viser bedst, hvilket Kapløb der har været mellem Kongen og de andre Købere, saa at Studene er blevet opkøbte længe, før de skulde paa Stald, og før Høsten lod sig beregne. Men Regeringen havde da allerede taget Skridtet fuldt ud. 1575^{21/6} var Opkøb paa Landet overhovedet blevet forbudt alle undtagen Kongen og Adelen; andre maatte kun købe paa Købstadmarkeder, og det gjaldt baade fede og magre Stude³⁾. Med denne Forordning vilde Kronen være sat paa Værket: Kongen og Adelen vilde være uden Konkurrenter ved Opkøbet, og først da kunde en egentlig Stordrift etableres. Men Borgernes Modstand var for stærk; Riberne klagede stærkest, de havde hverken Kvæg til Slagtning eller til Fedning, og der blev da ogsaa 1576^{23/5} indrømmet dem en Særstilling, idet de nok maatte gøre Opkøb af Kvæg til Slagtning, men ikke til Stald-

1) Sjæll. Tegn. 1623^{28/11}.

2) Corp. const. (1573^{23/8}, 1574^{23/7}, 1575^{23/6}, 1576^{11/5}).

3) Corp. const.

fodring¹⁾. Dette satte meget ondt Blod i Jyllands andre Byer, der endog beskyldte Ribe for selv at have lavet Kongebrevet²⁾, men snart efter — ²¹/₁₁ — ophævedes Forbuddet ganske³⁾. Det er det første Tilbageskridt, Regeringen gør, paa den Vej, den stadig havde fulgt: at reservere Storgodset Studedefningen, og det blev ikke det sidste; det er ikke blot Borgernes Klager, men langt mere de ugunstige Konjunkturer paa det nederlandske Marked, der foraarsager det; det varede ikke længe, inden der var Overflødighed paa magre Stude, og ingen turde købe.

Der var imidlertid en anden Maade, hvorved man kunde holde Prisen paa de magre Stude nede og samtidig sikre Landet denne vigtige Næringsvej; det var ved Forbud mod Græsøxnes Udførsel. Forbuddet stammede allerede fra Kristiern II's Lov 1522 Kap. 93⁴⁾, senere udstedtes baade under Frederik I og Kristian III Forbud for en bestemt Aarrække⁵⁾, men 1551 ²⁷/₇ udstedtes det som gældende til Stadighed, og der trues med Fortabelse af Godset og Straf til i Tilfælde af Overtrædelse⁶⁾. Som alle Forbud blev ogsaa dette omgaaet, Udlandet bød gode Priser, og der var da en meget brugt Udvej: at drive Studene ned i Hertugdømmerne, hvor de da sagdes at skulle staldes, men istedetfor blev uddrevne. Kort efter sin Tronbestigelse forbød Frederik II al den Slags Ud-driven, ogsaa om det virkelig var for at stalde⁷⁾, men paa Ribernes Klager ændredes det dog til, at de, der havde Avling Syd for Grænsen, maatte uddrive saa mange, som de kunde

¹⁾ Corp. const.

²⁾ Kinch: anf. Skr. II S. 144—45.

³⁾ Corp. const.

⁴⁾ Gl. danske Love IV S. 48.

⁵⁾ I Reces 1530 for et godt Aar (Gl. d. Love IV S. 141). 1539 var der Forbud (Da. Mag. 3 R. VI S. 280). I Recessen 1540 (Gl. d. Love IV S. 198—99) for 3 Aar, og Forbuddet indskærpes adskillige Gange (Da. Mag. 3 R. VI S. 306, 323, 326). 1546 var der Forbud for eet Aar (Da. Mag. 4 R. I S. 217), 1549 atter for 3 Aar (Da. Mag. 4 R. II S. 318).

⁶⁾ Kanc. Brevb. 1551—55 S. 66.

⁷⁾ Corp. const. (1559 ³/₄, ⁴/₄).

stalde paa eget Foder og hos Kronens og Kapitlets Bønder, hvilken Ret de beholdt omtrent uantastet til ind i det ny Aarhundrede ¹⁾).

Foruden Forbud mod Græsøxnes Udførsel var der ogsaa Forbud mod salt Køds Udførsel. Det var ligesom det nysnævnte først gældende for en Tid, derefter for bestandigt. Det siges gerne, at det er for at hindre Kødpriserne i at stige, hvad der sker, naar alle vil udføre, men det er dog sikkert ogsaa for at hindre Bonden i den direkte Handel med fremmede Købmænd og den dermed forbundne Fristelse til ikke at sælge sine magre Stude, men bringe dem i nogenlunde Foderstand og saa slagte dem; de levende fedede Stude maatte de kun sælge til Borgerne; var Studene først slagtede, var det altid lettere at slaa en Handel af med en fremmed Købmand og faa Kødet afsted. Medens man kun sjældent hører om Brud paa Forbuddet mod Græsøxnes Udførsel ²⁾, saa sker det hyppigere med det mod salt Kød, hvad der jo ogsaa lettere lod sig ordne. 1559 ^{3/10} maatte saaledes Forbuddet gentages for Skaanes Vedkommende, idet man paa Grund af den Masse Kvæg, der slagtedes langs med Kysten, havde faaet Mistanke om, at Kødet skjultes under Silden og saaledes udførtes, men 1562 ^{2/1} maa Forbuddet gentages for hele Landet, og der trues med, at Overtræderen skal forbryde Varerne og alt andet, han havde med sig, og desuden ellers straffes som „for andre stjaalne Koster“ ³⁾, og samme Dag sendes der Ordre til Lensmændene om nøje at paase Overholdelsen heraf, og om, hvis det opdagedes, at der tidligere havde fundet nogen Udførsel Sted, da at straffe det tilbørligt ⁴⁾. — Disse 2 Forbud opretholdtes gennem mange Aar; vi skal snart høre om deres Ophævelse.

Studeudførselen foregik allerede under Kristiern II over bestemte Toldsteder: Ribe og Kolding, Assens og Middelfart,

¹⁾ Kinch: anf. Skr. II S. 823. Corp. const. (1589 ^{2/3}, 1602 ^{12/5}).

²⁾ Se dog Kanc. Brevb. 1551—55 S. 345, 1556—60 S. 73, 87.

³⁾ Corp. const.

⁴⁾ K. Br. 1561—65 S. 94.

Rødby og Gedser, hvor Tolden erlagdes; hvor stor den da var, kan ikke ses¹⁾. Under Frederik I har Forholdene vist været en Del forandrede; der findes nemlig et Kongebrev af 1542^{12/12} til Kerteminde, hvori det hedder, at den af Frederik I ved Gottorp paalagte Told nu ophæves, saaledes at Tolden af en Klipper, et Øg og en Oxe, 20 Sk. danske, nu skal erlægges i Riget og opkræves af Byfogeden²⁾. Det synes altsaa, som om de almindelige Toldsteder har været ophævede og erstattede med eet i Gottorp, og det at Udførselen faar Lov at foregaa fra hele Landet og ikke bliver bunden til bestemte Toldsteder, peger ogsaa stærkt i den Retning. Det varede dog ikke længe, inden man vendte tilbage til dem. 1555^{5/10} udgaar der Breve om, at da baade Heste- og Studeudførsel finder Sted uden Erlæggelse af Tolden, maa den for Fremtiden kun finde Sted fra Ribe, Kolding, Assens og Rødby. Men disse Grænser er for snævert trukne, og de brydes snart dels ved at enkelte Steder for kortere Tid faar Lov til Udførsel — saaledes Ringkøbing³⁾, Vesterlandsfør⁴⁾, Rudkøbing⁵⁾ — dels ved at der oprettes ny Toldsteder. Middelfart bliver saaledes Toldsted 1556^{5/6}, thi Fynboerne udføre deres Stude den Vej — ikke over Assens —, idet de siger, at de skal til Kolding med dem, men istedetfor smugler de dem over Grænsen⁶⁾, 1567^{3/11} gøres Nakskov til et „lovligt“ Toldsted⁷⁾, 1575^{30/11} Vordingborg⁸⁾. For Sundprovinserne var der altsaa intet særligt Udførselssted, og at det var Meningen, at Udførselen skulde foregaa over Øerne, ses af en Ordning, der træffes med Hensyn til Øxnefærgen over Sundet⁹⁾. Men Lovlydigheden var

1) Kinch siger — anf. Skr. I S. 645, men uden Kildeangivelse — 8 Sk. I Kristiern IIs Lov 1522 er Taxten 3 Mark, men dette store Paalæg er rimeligvis snart hævet.

2) Aktstkk. etc. udgivne af Fyens Stifts lit. Selskab I Samling S. 155.

3) K. Br. 1551—55 S. 216, 285, 1556—60 S. 166, 167.

4) Corp. const. (1576^{4/10}).

5) sstds. (1594^{31/5}).

6) K. Br. 1556—60 S. 26.

7) Corp. const.

8) sstds.

9) K. Br. 1556—60 S. 55.

kun saa som saa. 1567 ¹/₁ er det nødvendigt at forbyde at drive ufortoldede Øxne fra Kolding „ad Ribervejen eller andetsteds heden ad ulovlige Vadesteder, ad Ejstrup, Møllevad, Hjarstrup, Skanderup, Klegebæk eller noget andet ulovligt Vade-sted udi Anst Herred eller Malt Herred“ ¹), men atter i 1570 har Kongen bragt i Erfaring, at der stadig uddrives ufortoldede Stude fra Jylland, og Lensmanden paa Riberhus skal derfor ved et Mageskifte indrette det saaledes, at to af Kronens Bønder kan flytte, een til Foldingbro, een til Gredstedbro, for at paase, at der intet ulovligt finder Sted ²), og Lensmanden paa Koldinghus skal ligesaa passe godt paa, og den, der gribes, skal være forpligtet til at angive den Købmand, der har solgt ham Studene, og begge Parter skal tiltales og Sagen forfølges, som den kan med Rette ³). Men allerede 1571 nøder Forholdene til et nyt Forbud, strengere end de tidligere: Kongen har til sin Forbavselse hørt, at der er nogle, der understaar sig at udføre „paa usædvanlige Steder, over Aaer og andetsteds mellem vor Købstad Kolding og Gredstedbro“; det forbydes strengeligt, og Straffen vil blive som „for andet Tyveri“ ⁴). Misbrugene finder dog stadig Sted, og i 1574 gribes da en Købmand paa fersk Gerning i at drive over mellem Kolding og Skodborghus, og han føres til Koldinghus. Det er naturligvis sket om Foraaret, men først i Oktober hører man atter om Sagen ⁵); ²⁵/₁₀ skrives der til den ny Lensmand, Vincents Jul, at den Toldsvig, som hidtil havde været drevet, havde givet Anledning til den tinglæste Forordning (1571 ⁴/₉), der truede med Straf som for Tyveri, hvis der dreves over paa ulovlige Steder, men den var kun slet blevet holdt; nu skulde derfor Lensmanden „strax lade rejse en dobbelt Galge paa samme Sted, som samme Gerning haver sig tildraget, andre til Afsky, og der paa Galgen lade slaa et Oxehoved med

¹) Corp. const.

²) K. Br. 1566—70 S. 562.

³) Corp. const. (1570 ⁶/₄).

⁴) sstds. (1571 ⁴/₉).

⁵) Lenet fik ny Lensmand i August. Erslev: Len og Lensmænd S. 60.

Hornene¹⁾, desuden skulde der gaa Dom over den skyldige Købmand, og den skulde exekveres uden Naade, „paa det andre kunne se dem udi Spejl“¹⁾. Imidlertid frugtede hverken Exemplet eller Galgens Oprejsning: 1579 var „Uskikkeligheden“ endnu stor, men man besluttede sig da til en Forandring. Udførsel over Foldingbro, baade af Øxne, Heste og andet Kvæg, blev nu tilladt, uden at man først havde været paa rette Toldsted, men Fortoldningen skulde foregaa paa Skodborghus, hvor man da fik en Toldseddel til Fremvisning for Bromanden²⁾. Dette lader til at have hjulpet; Klagerne over den ulovlige Udførsel, der hele Tiden har været stærkest for Jylland, ophører hermed.

For Udførsel af Stude var der, som ovenfor sagt, paalagt en Told af 20 Sk. danske pr. Stud; dette var den saakaldte „store Told“, men desuden var der „Smaatold“, 2 eller 4 Sk. af hver Stud, hvilken Told senere blev hævet³⁾. Under Syvaarskrigen, da der trængtes til Penge, og de toges, hvor de kunde faas, blev der ogsaa lagt Extratold paa Studene α : ikke ved nogen almindelig Forordning, men 1567 $2\frac{1}{2}$ fik Tolderne Brev om, at de foreløbigt i Aar skulde opkræve 1 Daler over den sædvanlige Told; dette havde Rigsraadet raadet Kongen til, og hvis de vilde undgaa hans Vrede og Unaade, skulde de ved den Ed, de havde svoret ham, holde det „stille og aldeles uformeldet og ingen deraf sige, førend Købmændene med Øxnene komme paa Toldstedet“⁴⁾.

Stor blev selvfølgelig Forfærdelsen, da Købmændene kom, og i Ribe vedtog Borgmestre og Raad $2\frac{1}{4}$, at Borgmester Jens Hegelund skulde rejse til København for at se at faa en Eftergivelse i Toldforhøjelsen for Ribes Vedkommende; de forpligtede sig til, at „hvad han udgav i den Sag til Gavn for menige Øxnekøbmænd i Ribe, derfor skulde han blive holdt

¹⁾ Jy. Tegn.

²⁾ Corp. const. (1579 $25/3$).

³⁾ Det forbydes 1577 $19/12$ Helsingør og Helsingborg at opkræve den. Sjæll. Tegn.

⁴⁾ Corp. const. K. Br. 1566—70 S. 143.

skadesløs¹⁾. Dette hjalp imidlertid ikke, thi 1567^{3/11} og 1568^{20/2}²⁾ beordredes Tolderne til at fortsætte med Indkrævningen af den høje Told. Dette gik til 1573, men da var Buen spændt for stærkt, i Danmark forhøjet Told, i Nederlandene uroligt, Marked paa Grund af Opstanden, det kunde Studehandelen ikke bære, og ^{19/5} nedsattes da Tolden til en gammel Daler³⁾, og herved blev det staaende i det 16de Aarh.

Det var tit smaat med de rede Penge i Danmark, og det kunde derfor holde haardt nok at udrede Tolden af Studene ved Udførselen. Regeringen stillede sig velvilligt overfor dette Spørgsmaal og gav gerne Restance til vederhæftige Mænd, „indtil de komme tilbage og have fuldgjort deres Marked“⁴⁾. Undertiden deponeredes der maaske ogsaa noget hos Tolderen, saaledes deponerede Mathias Severinsen et Gældsbevis paa 600 Daler for Studetold⁵⁾. Hvor almindeligt det var at skyldte Tolden, ses af, at da den 1573^{19/5} blev nedsat til en gl. Daler, saa skete det baade for den næstforgangne Told og for Fremtiden. Dette gik i de gode Tider, men vi kommer nu til de Aar, da den nederlandske Opstand ramte den danske Studehandel paa det føleligste, og vi skal nu se Regeringen Skridt for Skridt forlade de tidligere Principper.

Det første Udslag af Tilbagegangen ramte ogsaa direkte Regeringen; naar „Markedet var fuldgjort“, viste det sig, at der ikke var noget tilovers til Tolden. Krævning af Told og Eftergivelse af den indtræder jævnlig fra 70erne af. 1570 faar Odense Magistrat Ordre til at gøre Indførsel i den for Gæld borttrømte Hans Lerches Efterladenskaber for Told, han var Tolderen i Assens skyldig for Øxne, han havde uddrevet for sin Borttrømmelse⁶⁾. 1573^{11/6} eftergaves der Hans Mule den Told, han skulde betale for 130 Øxne, som han havde

1) Kinch: anf. Skr. II S. 107.

2) Corp. const.

3) sstds.

4) Kinch: anf. Skr. II S. 828.

5) Ausl. Reg. (1569^{7/8}).

6) Vedel Simonsen: Odense Bys Historie II, 2 S. 155.

udført om Foraaret¹⁾. 1573 opfordres Magistraten i Kolding til at sørge for, at ingen gør Indførsel i Bernt Folenkampfs Gods, da han endnu skylder Øxnetold fra næstforgangne Faste og endnu er uden Riget²⁾. Noget efter er han dog kommet tilbage og har været hos Kongen og berettet om den store Skade, han har lidt paa Øxnene, og Tolderen i Kolding faar da Ordre til at tage hans Gaard i Pant, men lade ham bo der foreløbig³⁾. I 1575 havde han imidlertid haft saa mange Ubehageligheder af Tolderen, havde endog været fængslet, at han tilbyder at sælge Kongen sin Gaard, hvad denne modtager⁴⁾. 1574 er en Mand blevet fængslet for ikke at have betalt Studetold, men Hustruen har været hos Kongen, og han løslades og faar Afkortelse i Gælden⁵⁾. Saalænge det kun var enkelte Købmænd, der paa den Maade led Skade, kunde det nok gaa, men da Tabene ramte hele Studehandlerstanden, trak Regeringen sig tilbage. „Eftersom mange Øxnekøbere dertil have fanget Tid og Termin paa hvis Told, de tilforn skulde have fornøjet, førend de af Riget er uddrevne, da forfare vi, at mange dennem, siden de er udkomne, er tilslaget Skade paa Øxnene, en Del er ogsaa tilforn saa forborget, at de aldeles intet nu formaa at betale“; derfor maatte Tolderne overhovedet ikke give Kredit eller modtage Borgen, hvis de ikke selv vilde staa til Ansvar⁶⁾. Men Tolderne vedblev dog at give idetmindste nogen Kredit og ikke blot til deres egen Bys Borgere, overfor hvem det naturligvis paa Grund af Venskabs- og Forretningsforbindelser var sværest at sige Nej, men ogsaa til andre Byers Borgere. 1578 var Restancerne saa store, at Tolderne ikke kunde gøre Regnskab; Tolderen i Assens faar $\frac{4}{6}$ et Kongebrev, hvori alle Magistrater, til hvem han henvender sig, beordres til at forhjælpe ham til at faa resterende Told, og hvis den ikke er betalt til Mortens-

¹⁾ Kgl. Missiver til Toldembedsmænd 1563—1660 (R. A.).

²⁾ Jy. Tegn. (1573 $\frac{9}{11}$).

³⁾ sstds. (1574 $\frac{22}{12}$).

⁴⁾ sstds. (1575 i Oktbr. og $\frac{7}{11}$).

⁵⁾ sstds. (1574 $\frac{1}{9}$).

⁶⁾ Corp. const. Sj. Tegn. (1575 $\frac{16}{1}$).

dag, skal Magistraten sælge Vedkommendes Gaard, Hus eller bedste Indbo¹⁾. Tre Uger efter sendtes der Magistraterne i Norrejylland Paalæg om at sørge for, at ingen fik deres Tilgodehavende hos de Købmænd, der skyldte Told for „dette Aar og forleden Aaringer“, før Kongen havde faaet sit²⁾. Tolderne har formodentlig faaet saa mange Ubhageligheder, fordi deres Regnskaber ikke var i Orden, at de har tænkt at sikre sig ved en ligefrem Tilladelse til at give Kredit, i alle Tilfælde fik Soren Kjær i Kolding Aaret efter Lov at „bedage“ Øxnedriverne til Pinse, men han skal forlange Forskrivning paa deres Huse og Gaarde³⁾; dog har han nok maattet vente til langt efter Pinse og har endda ikke faaet noget, thi da han 1582 er død, faar Magistraterne Ordre til at hjælpe hans Born til „den store Restans“ af Tolden⁴⁾. I 1593 mærkes en Opgang i Konjunkturerne; af vederhæftige Mænd maa Tolderne nøjes med et skriftligt Bevis, af andre skal de derimod tage Kaution⁵⁾.

Ogsaa andre Vidnesbyrd om, hvor daarligt det stod til i denne kritiske Tid, kan findes rundt omkring. Odense Magistrat opfordres til at hjælpe adelige Damer med at faa deres Tilgodehavende hos Borgere, til hvem de har solgt Stude⁶⁾. I 1583 ($\frac{7}{2}$) omtales en Købmand fra Varde, der er „saa gældslagen for Øxne, at han ikke kan være her udi Riget“⁷⁾. Endogsaa hos en saa hovedrig Mand som Ribe Borgmester Soren Jakobsen Stage, der drev stor Studehandel, ses en betydelig Tilbagegang i Formuen i 70erne. 1569 var han sat i Skat efter 19 Mark, 1576 kun efter 7 Mark⁸⁾. Ribe Tingbøger skal ogsaa indeholde mange Exempler paa, at Borgerne

¹⁾ Fynske Reg. Jvfr. Vedel Simonsen: anf. Skr. II, 2 S. 181.

²⁾ Jy. Tegn. (1578 $\frac{24}{6}$).

³⁾ sstds. (1579 $\frac{8}{3}$).

⁴⁾ Jy. Reg. (1582 $\frac{13}{6}$; $\frac{16}{8}$).

⁵⁾ Corp. const. (1593 $\frac{21}{1}$).

⁶⁾ Vedel Simonsen: anf. Skr. II, 2 S. 161.

⁷⁾ Missiver til Toldembedsmænd 1563—1660 (R. A.).

⁸⁾ Saml. til jysk Historie og Topografi I S. 237.

ikke har kunnet betale de Adelsmænd, af hvem de Aaret før havde købt Stude¹⁾).

Da Borgerne imidlertid i flere Aar i Træk havde lidt Tab paa Studene, trak de sig forsigtig tilbage og turde hverken indlade sig med Adelen eller Bønderne om Indkøb af Stude. Under disse for Landet forfærdelig trykkende Omstændigheder, da „Øxnedriverne nu udi Aar skulle have lidt stor Skade paa deres Øxne og derover at findes stor Mangel paa Pendinge her udi Riget“, maatte Regeringen træde til, og det skete 1578 ved, at Udførsel af salt Kød mod $\frac{1}{2}$ Dalers Told pr. Tønde blev tilladt indtil Jul, „paa det der igen kan avles Pendinge“²⁾. Men næste Aar gik Øxnehandelen næsten helt istaa, og de, der udførte, led kun Skade; i Juli maatte Kongen eftergive Mikkel Klyne det halve af den Told, han skyldte, 873 Daler, og Mikkel Nielsen 236 Daler, da han naadigst havde anset den Skade, Øxnedriverne havde lidt i Aar³⁾. Høsten blev tilmed daarlig, Urolighederne i Nederlandene vedvarede, og Udførsel af salt Kød var atter forbudt; de fleste holdt sig derfor tilbage fra enhver Tanke om Spekulation. Der stod altsaa Bønderne med deres magre Stude, som ingen vilde købe, og som de derfor kun kunde blive af med ved at slagte dem i den Tilstand, hvori de var. Da ophævedes atter, 28/9, Forbuddet mod salt Oxekøds Udførsel indtil Pinse, „paa det der maatte avles Pendinge igen i Riget“⁴⁾. Det kunde altsaa atter dog i nogen Maade betale sig at stalde Studene.

¹⁾ Kinch: anf. Skr. II S. 829. Det vilde have været interessant, om K. havde meddelt i hvilke Aar dette fandt Sted; det vilde sikkert vise sig at være netop de samme, i hvilke ogsaa de andre Kilder taler om Studehandelens Usikkerhed og begrunder den i den nederlandske Opstand. Det er paa disse Tingbøger, at Prof. Steenstrup („Fra Fortid og Nutid“ S. 23) grunder sin Udtalelse om, at „selve Studehandelen altid var usikker“.

²⁾ Corp. const. (1578^{23/8}). En Maaned efter læstes Brevet i Helsingør med Opfordring til „uden al Undersvig og Finanslist“ at give Kongen $\frac{1}{2}$ Daler til Told af hver Tønde (P. V. Jacobsens Samlinger i St. kgl. Bibl.).

³⁾ Jy. Reg. (1579^{15/7}, ^{21/7}).

⁴⁾ Corp. const. (1579^{28/9}).

Men 1583 maatte Regeringen gaa endnu et Skridt videre, løse alle Baandene paa Studehandelen; den tillod nu ikke blot salt Køds Udførsel og det uden Tidsgrænse, men ogsaa Græsøxne maatte nu udføres, da „den Handel og Næring, som vore Undersaatter her udi Riget en Tid lang til des søgt og brugt haver med Staldøxne at uddrive, nu af den langvarendes Fejde og Usikkerhed, som haver været paa de Steder, samme Handel besoges og drives, skal fast være kommen tilagters og Undergang, saa vore Undersaatter udi de Maade ingen Næring og Forbedring, men mere stor Skade og Afbræk haft og lidt have og samme Handel herefter ikke tryggeligen bruge kunne, og dog er her udi Riget af Øxne Forraad, som en Del for Foders Skyld, en Del for Næring og Haandtering skulle afhændes og forvandles“¹⁾.

Saaledes forblev Stillingen indtil Frederik II's Død. Men imidlertid klarede Forholdene i Nederlandene, Markedet blev sikrere, og med den forøgede Skibsfart blev der god Brug for Studekødet; næppe var derfor Kristian IV kommen paa Tronen, før man atter vendte tilbage til de gamle Forbud. Det var først de to fundamentale Forbud mod Græsøxnes og salt Køds Udførsel, man atter indførte, eller rettere, man lod, som om de aldrig havde været ophævede. Først kom det om Græsøxne²⁾, senere paa Aaret kom det om salt Kød, „efter at den uforstandig Almue for ringe Værd sælge deres Fæ og Kvæg, før end det kommer til rette Tid og Alder, at de siden moxen have færdige Øxne til deres Ploves Udredning, Staldøxne ogsaa derover blive meget dyre og undertiden og somme Steder ikke vel kunne bekommes“³⁾. Men det gik ikke saa let at slaa ind i den gamle Kurs, man maatte lempe sig frem, og der var jo tilmed det uheldige ved Sagen, at Forbud mod salt Køds Udførsel kunde være godt nok, naar Høsten var god, og der var nok til at købe de magre Stude; da hjalp det Storgodset, medens Bonden paa den anden Side heller

¹⁾ Corp. const. (1583^{2/3}).

²⁾ sstds. (1588^{11/8}).

³⁾ sstds. (1588^{7/12}).

ikke løb den Risiko at staa med usolgte Stude, og Prisen kunde holde sig nogenlunde for ham, eftersom der var flere, der gjorde Tilbud. Men naar Høsten var daarlig, da var Forbuddet skæbnesvangert for Bonden; Staldfodringen indskrænkedes, og der var intet at tjene ved at slagte Kreaturerne. Adelen kunde jo intet have imod, at Tilstanden i saadanne Aar gjordes saa taalelig som mulig for Bonden ved, at salt Kods Udførsel blev tilladt, men, hvad der maatte interessere den mere, var, at de magre Stude i de gode Aar var saa billige som vel muligt; hertil egnede sig fortrinligt et Forbud mod Opkøb paa Landet af alle andre end Lensmanden og Adelen, og her faldt Kongens og Adels Interesser sammen. Det er da ogsaa denne Politik, der havde været prøvet under Frederik II, som man atter slog ind paa. 1590 ophævedes det nys udstedte Forbud mod salt Kods Udførsel indtil 1ste Maj, dels fordi „Kornet og Engene haver meget slaget sig i nærværendes Aar“, dels fordi Kongen har erfaret, at naar blot Undersaatterne vil „derudinden have deres Lejlighed billig udi Agt og Betænkende“, kan salt Kød uden Skade udfores¹⁾, og 1601 sker det samme paa Grund af daarlig Høst²⁾. Men 1604 udgaar saa atter efter Samraad med Rigsraadet i Maj³⁾ det almindelige Forbud mod Opkøb paa Landet af andre end Lensmanden og Adelen⁴⁾. Det er dog tydeligt at se, hvor meget kraftigere den danske Borgerstand er bleven, thi ganske vist gøres der skarp Front mod den, men paa den anden Side søger man dog at mildne Skarpheden ved at hævde den dens Eneret til at opkøbe de staldede Øxne hos Præster og Bønder. — Ogsaa paa anden Maade viser den gamle Kurs sig. Der kommer atter Forbud til Kronens Bønder mod at sælge deres

¹⁾ Corp. const. (1590^{29/10}).

²⁾ sstds. (1601^{10/10}).

³⁾ Kr. Erslev: Aktstkk. etc. I S. 123.

⁴⁾ Corp. const. (1604^{6/9}). Jvfr. Scharling: Pengenes synkende Værdi S. 273: I den første Fjerdedel af det 17de Aarh. synes Priserne paa magert Kvæg dernæst temmelig konstant og kun lidet højere end i det sidste Tiaar af det 16de Aarh.

magre Stude, før de har været tilbudt Lensmanden¹⁾, og det forbydes Riberne at stalde i Hertugdømmerne²⁾, ligesom det var blevet under Frederik II, men man maa dog ligesom tidligere gøre dem den Indrømmelse, at paa eget Foder og hos Kronens og Kapitlets Tjenere maa de nok³⁾. Det er, som man ser, lutter Gengangere fra Midten af det 16de Aarh., der her viser sig, nu da Stormen er redet af.

Hvor stor Udførselen var i det 16de Aarh., kan ikke siges. Lige i Begyndelsen af Aarhundredet haves sikre Efterretninger (Toldlister) fra Ribe og Kolding, fra Midten af Aarhundredet haves et Regnskab fra Ribe, og fra 1599 haves atter Regnskaber⁴⁾. Ifølge disse Regnskaber udførtes der fra Ribe i 1504: 3448 Stkr., i 1505: 5594, i 1506: 6454, i 1507: c. 10500, i 1508: c. 13200 (Øxne og Heste), i 1509 (Krig med Hansestæderne): 4754, i 1510: c. 2000 (Udførselsforbud), i 1511: 5688, i 1519: 11458. Fra Kolding findes der Opgivelser fra 1509: 2754 Stkr., fra 1511: 2114, fra 1519: 6480. For Jyllands Vedkommende vil altsaa den samlede Udførsel i 1509 udgøre 7805, i 1511: 7802, i 1519: 17938⁵⁾. 1569—70 udførtes fra Ribe 5301, i 1599 udskibedes c. 3885, men dertil kom Udførselen over Land, der ikke kendes. Fra de andre Toldsteder fattes alle Oplysninger. Et andet Spørgsmaal kunde imidlertid ogsaa interessere, nemlig Spørgsmaalet om, hvor meget der tjentes ved Fedningen. Prisen paa Øxne varierede selvfølgelig alt efter Foderstanden og Størrelsen. 1559 køber Kongen af Frants Bilde Øxne — sikkert Staldoxne — til 14 Daler Parret⁶⁾, 1570 solgtes Staldoxne til 12 Daler Parret⁷⁾, 1577 købte Hans Mule 905

¹⁾ Corp. const. (1604^{15/9}, 1610^{30/10}).

²⁾ sstds. (1602^{12/5}).

³⁾ sstds. (1603^{27/6}).

⁴⁾ Allen: De tre nord. Rigers Historie IV S. 33—34, Kinch: anf. Skr. I S. 645—50, II S. 826—29, jvfr. Christensen: Agrarhist. Studier I S. 48—49.

⁵⁾ Tallene hos Kinch og Allen er ikke helt overensstemmende.

⁶⁾ K. Br. 1556—60 S. 271.

⁷⁾ Scharling: anf. Skr. S. 271.

Øxne af Kongen for 9050 Daler, altsaa 20 Daler for Parret¹⁾. 1555 beordrer Kongen et Indkøb af 200 Øxne — sikkert Græsøxne — til 5 Daler Parret, 200 til 6 Daler²⁾, men Græsøxne kunde godt staa langt højere i Pris, saaledes erkender Anders Madsen at skulle betale Fru Birgitte Gjoe 14 Daler for 2 Øxne, „som jeg havde købt for hendes Penge, og hun mig igen antvordet, da de vare staldede og ikke kunde gaa for fuldt udi Driften“³⁾. Naar den samme Anders Madsen tilstaar, at naar en Bonde skulde give Birgitte Gjoe en Oxe, da tog han 6 Daler af ham og købte selv een til 4 à 4½ Daler, kan det ikke ses, hvad Slags det er⁴⁾. Tager vi den laveste Pris for Græs- og Staldøxne, henh. 5 og 12, og den højeste, henh. 14 og 20 D.⁵⁾, bliver der pr. Par den ikke imponerende Fortjeneste af 6—7 Daler, og herfra maa jo tilmed trækkes Omkostningerne ved Fedningen. 1551 kostede en Vinters Staldfodring 1 Daler⁶⁾, hvad ogsaa Peder Oxe gav, da han staldede paa Gedser og Sørup⁷⁾; 1565 nævnes 1 D. 4 β⁸⁾. Trækkes dette fra Fortjenesten, vil man altsaa naa 4 à 5 D.; dette var altsaa Opfederens Gevinst⁹⁾; hvad der tjentes i Udlandet, omtales ikke, og inden Købmanden kom saa vidt, var hans Indkøbspris paa Grund af Tolden jo yderligere steget med 2 Daler for Parret.

1) Vedel Simonsen: anf. Skr. II, 2. S. 178.

2) K. Br. 1556—60 S. 404.

3) Wad: anf. Skr. II S. 151.

4) sstds. S. 150.

5) De ligger rigtignok ikke indenfor samme Tiaar.

6) K. Br. 1551—55 S. 97.

7) Ryge: Peder Oxe S. 118, 143.

8) K. Br. 1561—65 S. 614—15.

9) Jvfr. Christensen: anf. Skr. I S. 50, hvor den samme Sum nævnes for det 17de Aarh., medens Bruttofortjenesten hos Fridericia (Adelsvælden S. 58) dog opgives til 9 Daler.